

ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ. — Ζητήματα όμηρικῆς ψυχολογίας. Αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι καὶ οἱ νεφροί, ὑπὸ Θεοφίλου Βορέα.*

Αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι καὶ οἱ νεφροὶ κατὰ τοὺς Ἕλληνας. — Πρὶν ἢ ἐπιστημονικῇ ἔρευνα διὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν νεωτέρων σοφῶν καθορίσῃ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ νευρικὸν σύστημα καθόλου ὡς ἔδραν τῆς λειτουργίας τῶν ψυχικῶν φαινομένων, ἐκράτησε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἡ δόξα, καθ' ἣν ἡ καρδιά καὶ ἄλλα τινὰ τῶν σπλάγχχνων γίνονται ὄργανα ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Κατὰ τὴν ἀφελεστέραν ταύτην τῶν ἀνθρώπων ἀντίληψιν ἡ καρδιά γινώσκει, διανοεῖται, συναισθάνεται, ὀρέγεται· τὸ ἦπαρ εἶναι κέντρον τῆς λύπης, τῆς ἐπιθυμίας, τῆς μαντικῆς δυνάμεως· ἡ χολὴ γίνεται ἀφετηρία τῆς ὀργῆς· ἄλλα σπλάγχχνα εἶναι ἔδρα ψυχικῶν λειτουργιῶν παραπλησίων. Φέρεται δὲ ἡ ὑπόληψις αὕτη περὶ τῶν σπλάγχχνων ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ παρὰ τοῖς Ἑβραίοις καὶ παρ' ἄλλοις προηγμένοις καὶ ἀπαιδεύτοις λαοῖς, ζῇ δὲ κατὰ παράδοσιν καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ καὶ τῇ φιλολογίᾳ τῶν νῦν προηγμένων ἀνθρώπων, ἂν καὶ ἡ ἐπιστήμη πρὸ πολλοῦ χρόνου ἀπέδειξεν, ὅτι μόνον ἔμμεσον ῥοπὴν δύναται νὰ ἔχῃ τῶν σπλάγχχνων ἡ λειτουργία ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον, ῥοπὴν, ἣτις γίνεται φανερὰ κατὰ τὰς ἀνωμαλίας αὐτῶν μάλιστα καὶ τὰς νόσους¹. Δὲν ἰσχύουσι δὲ παρὰ πᾶσι τοῖς λαοῖς αἱ αὐταὶ περὶ τῶν εἰρημένων σπλάγχχνων δοξασαί, ὡς δεικνύουσιν αἱ πίστεις καὶ αἱ δεισιδαιμονίαι καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῶν, ἔτι δὲ πρὸς τούτοις αἱ φιλολογίαι, ἐν αἷς εἶναι κατατεθειμένος τῶν προηγμένων ὁ πνευματικὸς βίος, καὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἐν πολλοῖς. Οὕτως, ἔνα περὶ τινων μόνον σπλάγχχνων εἴπωμεν, ἡ καρδιά εἶναι τὸ κυριώτατον τῆς ψυχῆς ὄργανον κατὰ τοὺς Ἕλληνας, ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, καὶ τοὺς Ἰνδοὺς καὶ τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς Ῥωμαίους καὶ πάντας, ὡς εἰπεῖν, τοὺς λαοὺς. Ὡσαύτως δὲ τὸ ἦπαρ καὶ ἡ χολή. Αἱ δὲ φρένες, ἥτοι τὸ διάφραγμα, δηλον ὅτι ὁ μῦς, ὅστις τὸ κύτος τοῦ θώρακος χωρίζει ἀπὸ τοῦ κύτους τῆς κοιλίας, πρὰ τοῖς Ἕλλησι φέρονται ὡς ἔδρα ψυχικῶν λειτουργιῶν, ἔτι δὲ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις (*praecordia*). Οἱ δὲ νεφροὶ παρὰ μόνοις τοῖς Ἑβραίοις λέγονται ῥητῶς ψυχικῶν φαινομένων ὄργανα, εἰκάζεται δὲ μόνον ὅτι ὑπελήφθησαν καὶ νῦν ἔτι ὑπολαμβάνονται ὡς τοιαῦτα καὶ παρὰ τισι τῶν βαρβάρων καὶ ἀρχαίων ἀνθρώπων². Κατὰ τοὺς Ἑβραίους οἱ νεφροὶ

* TH. BOREAS.—Homerische Seelenfragen. Die Seelentätigkeiten und die Nieren.

¹ Πρὸλ. Θ. ΒΟΡΕΑ, Ἡ δόξα περὶ τῶν σπλάγχχνων ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς, ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι τῆς καθηγεσίας Κ. Σ. Κόντου, 1909, σελ. 418 κ. ἐξ., 439 κ. ἐξ.

² Αὐτόθι, σελ. 421 κ. ἐξ.—WAITZ, Anthropologie d. Naturvölker², 1877.—BASTIAN, Vergl. Psychologie, 1886.—TYLOR, Primitiv Culture³, 1891.—WUNDT, Völkerps. IV, 1⁴, 1926, σ. 78 κ. ἐξ.—FRAZER The Golden Bough, πολλὰχοῶ.—F. DELITZSCH, System de bibl. Psychologie², 1861.

γίνονται παντοίων σφοδρῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων ἀφετηρία, οἷον τῆς βαθείας λύπης¹, τῆς μεγάλης χαρᾶς², τοῦ σφοδροῦ πόθου³, τῆς ἄκρας ὀργῆς⁴, τῶν λογισμῶν⁵, τῆς μαντικῆς δυνάμεως⁶ καὶ ἄλλων τοιούτων. Παρὰ δὲ τοῖς Ἑλλησιν οὐδὲν μαρτυρεῖ ὅτι οἱ νεφροὶ ἐνομίσθησαν ὄργανα ψυχικῶν φαινομένων.

Ἡ γνώμη τοῦ Wundt.—Ἄλλ' ὁ πολὺς φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος Wundt ἐν τῇ Κοινωνικῇ ψυχολογίᾳ του, ἣτις εἶναι τανῦν ὁ πλουσιώτατος θησαυρός, ἐν ᾧ τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐξετάζονται, διὰ μακροτέρων ἀνερευνῶν καὶ τὰ κατὰ τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ τοὺς λόγους ἀνιχνεύων, οἵτινες ἔπεισαν τοὺς ἀρχεγόνους καὶ ἀφελέστερον παρατηροῦντας τὰ πράγματα ἀνθρώπους νὰ ὑπολάβωσι τὰ σπλάγχχνα καὶ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος ὡς ἔδρας καὶ ὄργανα τῆς ἐκδηλώσεως τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, σπουδάζει νὰ δείξῃ ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ τοὺς νεφροὺς ὑπέλαβον ἔδραν ψυχικῆς δυνάμεως. Οἱ νεφροὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησι, κατὰ τὸν εἰρημένον σοφόν, ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου φαίνονται ὅτι εἶναι ἔδρα τῆς διανοουμένης ψυχῆς «Sitz der überlegenden Seele»⁷. Λόγους δ' ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης μαρτυροῦντας παρατίθεται ὁ Wundt τοὺς ἑξῆς.

1) Ὅτι, ἂν μὴ μνημονεύωνται ῥητῶς οἱ νεφροὶ παρ' Ὁμήρῳ, αἰτία τούτου εἶναι ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ διαστέλλωσιν ἀκριβῶς τὰ διάφορα σπλάγχχνα⁸.

2) Ὅτι οἱ νεφροὶ ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι περιλαμβάνονται πιθανώτατα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῶν φρενῶν, αἵτινες εἶναι τὸ κύριον ὄργανον τῆς διανοουμένης ψυχῆς. Ἐνδέχεται δὴλα δῆ, κατὰ Wundt, αἱ παρ' Ὁμήρῳ φρένες νὰ μὴ σημαίνωσι μόνον τὸ διάφραγμα, ὡς ὥρισεν ἔπειτα ὁ Πλάτων (Τίμ. 70 Α) καὶ ἐκδέχονται οἱ τοῦ Ὁμήρου ἐρμηνευταί, ἀλλὰ τὸ ὅλον σύμπλεγμα τῶν ὀργάνων τῆς κοιλίας, ὅσα κεῖνται παρὰ τὸ διάφραγμα, ἰδίᾳ τοὺς νεφροὺς καὶ τὰ περὶ αὐτοὺς σπλάγχχνα καὶ τὸ γεννητικὸν σύστημα⁹.

3) Ὅτι τῶν φρενῶν ἡ σημασία παρ' Ὁμήρῳ περιωρίσθη σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐδήλωσαν αὐταὶ μόνον τὸ διάφραγμα, τοῦτο δὲ διότι τὸ διάφραγμα συνάπτεται μάλιστα πρὸς τὴν ἀναπνοήν, πρὸς ἣν καθ' Ὁμηρον ταυτίζεται κυρίως ἡ ψυχὴ. Ἐξ ἐκείνου δὲ τοῦ χρόνου περιωρίσθη καὶ τῶν ἄλλων σπλάγχχνων, τῶν μετὰ τῶν φρενῶν συνδεδεμένων, ἡ ψυχικὴ ἔννοια, ὑπεχώρησε δὲ μάλιστα ἡ ψυχικὴ σημασία τῶν νεφρῶν¹⁰.

4) Ὅτι παραπλήσιόν τι συνέβη παρὰ τοῖς Ἑβραίοις προκειμένου περὶ

¹ Ψ. 72, 21.

² Ἰώδ 16, 13 κ. ἄ.

³ Ἰώδ 19, 27.

⁴ Α' Μακκαβ. 2, 24.

⁵ 4. Ψ. 7, 10 κ. ἄ.

⁶ Ἰώδ 38, 36. Πρβλ. Delitzsch, ἐν τῷ εἰρ. βιβλ., σελ. 264.

⁷ Völkerpsychologie IV, 1⁴, 1926, σελ. 91.

⁸ Αὐτόθι, σελ. 92, 2.

⁹ Αὐτόθι, σελ. 92, 118.

¹⁰ Αὐτόθι, σελ. 93.

τῶν νεφρῶν. Ἐν μόνοις, λέγει ὁ Wundt, τοῖς χωρίοις τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, ἅτινα ὑπὸ τῆς κριτικῆς θεωροῦνται ἀρχαιότερα, φέρονται οἱ νεφροὶ ὡς ἔδρα ψυχικῶν φαινομένων καὶ ἐνεργειῶν, οὐχὶ δ' ἐν τοῖς νεωτέροις βιβλίοις αὐτῆς, οὐδ' ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ· διότι τὸ γνωστὸν χωρίον τῆς Ἀποκαλύψεως «καὶ γινώσκονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας» (β', 23), ἐλέχθη προδήλως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ τοῦ ψαλμοῦ «ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροὺς ὁ Θεός» (7,10)¹. 5) Ὅτι καὶ τὸ ὁμηρικὸν φρένες ἀμφιμέλαιναι (Ἰλιάδ. Α 103 κ. ἄ.) περὶ τῶν νεφρῶν καὶ τοῦ ἥπατος δύναται μᾶλλον νὰ κυριολεκτῇται ἢ περὶ τοῦ διαφράγματος². 6) Ὅτι καὶ αἱ παρ' Ὀμήρῳ θυσίαι καὶ ἄλλα τινα ἔθιμα ὑποδηλοῦσι τὴν ψυχικὴν δύναμιν τῶν νεφρῶν³. 7) Ὅτι τοὺς νεφροὺς ὡς ἔδραν ψυχικῶν λειτουργιῶν καὶ δὴ τῆς διανοουμένης ψυχῆς παρ' Ἑλληνσι μνημονεύει ὁ λεξικογράφος Σουίδα λέγων «νεφροὶ οἱ λογισμοί, ἐπειδὴ τὰς ὑπογαστρίας ὁρέξεις διεγείρουσιν· ἐντεῦθεν κινεῖνται τῆς ἐπιθυμίας οἱ λογισμοί»⁴.

Ἀνάκρισις τῆς γνώμης ταύτης. — Καὶ ταῦτα μὲν ὁ σοφὸς ἐρευνητής. Νομίζομεν ὅμως ὅτι ἡ γνώμη αὕτη περὶ τῶν νεφρῶν ὡς ἔδρας ψυχικῶν λειτουργιῶν παρ' Ἑλλήσι δὲν εἶναι πιθανή. Καὶ δὲν λέγομεν ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐκληφθῶσιν οἱ νεφροὶ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἔδρα ψυχικῶν ἐνεργειῶν. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι πανταχοῦ γῆς τὰ αὐτὰ φαινόμενα ἄγρουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν δημιουργίαν τῶν αὐτῶν πίστεων καὶ δοξασιῶν. Ἐζητήσαμεν ἄλλοτε νὰ δεῖξωμεν ὅτι τὰ φαινόμενα, ἅτινα παρ' ἄλλοις λαοῖς συνετέλεσαν εἰς τὴν γένεσιν τῆς εἰς τὴν μετεμψύχωσιν πίστεως, ἤγαγον πιθανῶς καὶ τοὺς Ἑλληνας νὰ πλάσωσι τὸν μῦθον τὸν περὶ μετενσωματώσεων καὶ περιπολήσεων τῶν ψυχῶν μετὰ θάνατον ἄνευ ξένης ἐπιδράσεως, τῶν Ἰνδῶν ἢ τῶν Αἰγυπτίων, ὡς ἰσχυρίσθησαν ἄλλοι⁵. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι φαινόμενά τινα ἠδύναντο νὰ γίνωσιν ἀφετηρία τῆς δόξης περὶ τῶν νεφρῶν ὡς ἔδρας ψυχικῶν φαινομένων. Οὕτως ἡ παρατήρησις ὅτι τὸ γεννητικὸν σύστημα μεγάλῃν ἔχει ῥοπὴν ἐπὶ τὰς συγκινήσεις καὶ καθόλου τὸν ψυχικὸν βίον· ἔτι δὲ ἡ πρὸς τὸ γεννητικὸν σύστημα σύνδεσις τῶν νεφρῶν διὰ τῶν οὐρητῆρων. Ὅρθον φαίνεται τὸ τοῦ Wundt, ὅτι ἡ ἀρχέγονος ἀνατομικὴ εὐκόλως ἠδύνατο νὰ νομίσῃ ὅτι οἱ οὐρητῆρες συνδέουσι στενωτέρον τὸ γεννητικὸν σύστημα πρὸς τοὺς νεφρούς⁶. Καὶ ὅτι μὲν ἡ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων ῥοπὴ ἐπὶ τὸν ψυχικὸν βίον πάσαι παρατηρήθη, δηλοῦσιν οἱ

¹ Αὐτόθι.

² Αὐτόθι, σελ. 93, 1.

³ Αὐτόθι, σελ. 90. 299 κ. ἄ.

⁴ *Εκδ. GAISFORD-BERNHARDY II, 971. — WUNDT, Αὐτόθι, σελ. 91.

⁵ Θ. ΒΟΡΕΑ Ἡ ἀρχὴ τῆς περὶ μετεμψύχωσεως δόξης τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, ἐν Ἐπετηρίδι Πανεπιστημίου, 1913, σελ. 315 κ. ἑξ.

⁶ Ἐν τῷ εἰρ. βιβλ., σελ. 89.

Ἑβραῖοι, παρ' οἷς ἡ λέξις *rachamîm*, ἥτις μεταφορικῶς τὴν συμπάθειαν καὶ τὸν οἰκτον δηλοῖ, κυρίως σημαίνει τὴν μήτραν¹. Ὅτι δὲ καὶ οἱ Ἕλληνες ἀπεδέχοντο συνάφειάν τινα τῶν γεννητικῶν ἀδένων καὶ τῶν νεφρῶν, ὑποδηλοῦσι τὰ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν *Λυσιστράτῃ*.

ποῖος γὰρ νεφρὸς ἂν ἀντίσχοι,

ποία ψυχή, ποῖοι δ' ὄρχεις,

ποία δ' ὀσφύς; ποῖος δ' ὄρρος

κατατεινόμενος

καὶ μὴ βινῶν τοὺς ὄρρους;²

Ἄλλ' ὅτι καὶ πράγματι οἱ Ἕλληνες, ὡς οἱ Ἑβραῖοι, ὑπέλαβον τοὺς νεφροὺς ἔδραν ψυχικῶν λειτουργιῶν, οὐδαμόθεν μαρτυρεῖται, οἱ δὲ λόγοι τοῦ Wundt, καθ' οὓς καὶ ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου οἱ νεφροὶ εἶναι ὄργανα τῆς ψυχῆς, οὐδὲν ἀποδεικνύουσι καθ' ἡμᾶς. Δῆλον δὲ ἐκ τῶν ἐξῆς·

1) Δὲν φαίνεται ὀρθὸν τὸ ὑπὸ τοῦ Wundt λεγόμενον, ὅτι οἱ ὁμηρικοὶ ἄνθρωποι δὲν ἠδύναντο νὰ διαστείλωσιν ἀκριδῶς τὰ διάφορα σπλάγχχνα. Περὶ τοῦ ἐναντίου πείθουσιν ἡμᾶς τὰ ὁμηρικὰ ἔπη, ἐν οἷς καὶ τᾶλλα σπλάγχχνα σαφῶς διαστέλλονται καὶ οἱ νεφροὶ δὲν ἀγνοοῦνται. Γνωστότατον εἶναι τὸ χωρίον τῆς Ἰλιάδος, ἐν ᾧ περὶ τοῦ Ἀστεροπαίου, τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως φονευθέντος, λέγεται·

Ἄλλὰ πρὶν Ἀχιλεὺς σχεδὸν ἄορι θυμὸν ἀπηύρα

γαστέρα γάρ μιν τύψε παρ' ὀμφαλόν, ἐκ δ' ἄρα πᾶσαι

χύντο χαμαὶ χολάδες· τὸν δὲ σκότος ὅσσε κάλυπεν

ἀσθμαίνοντ'.

¹ Πρβλ. GESENIUS, *Hebr.-Aram. Wört.*,¹² σελ. 728.—FR. DELITZSCH, *Bibl. Psychol.*, σ. 266 κ. ἐξ.

² Στίχ. 961 κ. ἐξ.—Ἄλλὰ δὲν εἶναι ὀρθὸν τὸ τοῦ Θηταυροῦ, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ οἱ νεφροὶ ταυτίζονται πρὸς τοὺς ὄρχεις (ἐν λέξει νεφρός), διότι ἡ διαστολή εἶναι σαφής. Ἐν δὲ τῷ χωρίῳ τοῦ κωμικοῦ Φιλίππιδου (παρ' Ἀθην. Θ', 384 c)

ἔπειτ' ἐπὶ τούτοις πᾶσιν ἦκ' ὄρχεις φέρον

πολλούς. τὰ μὲν οὖν γύναια τᾶλλ' ἠκίζετο,

ἢ δ' ἀνδροφόνος Γνάθαινα γελάσασα * *

«καλοί γε», φησὶν, «οἱ νεφροί, νῆ τὴν φίλην

Δήμητρα» καὶ δὴ ἄρπασα κατέπιεν

ἐπὶ τὸ σεμνότερον, ὡς φαίνεται, οἱ ὄρχεις ὀνομάσθησαν νεφροί. Καὶ ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Εὐσταθίου· «Δῆλον οὖν ἐν τούτοις ὅτι οὐ κυριολεκτικῶς ἡ Γνάθαινα ἐλάλησεν, ἀλλ' ἐσεμνολόγησεν εὐφημότερον τοὺς ὄρχεις ὡς νεφροὺς διὰ τὰς αἰδουμένας γυναικας» (Εἰς Ἰλιάδ. 1231, 41). Καὶ ὁ Wundt δὲ νομίζει ὅτι κατὰ τοὺς Ἕλληνας νεφροὶ λέγονται καὶ οἱ ὄρχεις (ἐν τῷ εἰρ. βιβλ., σελ. 91).

τὸν μὲν ἄρ' ἐγγέλυές τε καὶ ἰχθύες ἀμφεπένοντο,

δὴ μὲν ἐρεπτόμενοι ἐπινεφρίδιον κείροντες¹.

Πολὺ ὀρθότερον ἢ νεωτέρα ἀνατομικὴ θαυμάζει τὸν ποιητὴν διὰ τὴν ἀκρίβειαν, μεθ' ἧς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα καὶ δὴ καὶ τὰ σπλάγχχνα περιγράφει². Συνετέλεσε δὲ πάντως εἰς τὴν ἀκριβῆ τῶν σπλάγχχνων γνῶσιν ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἢ πείρα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, πρῶτιστα δὲ πάντων τὰ σφαζόμενα καὶ θυσιαζόμενα ζῷα, ἴσως δὲ καὶ ἡ σπλαγχνοσκοπία, ἣτις δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ἐκ παλαιστάτου χρόνου ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ἔτι δὲ ἡ ἱατρικὴ παρατήρησις, ἣτις ἀείποτε ὑπῆρξε σύμπροπος τοῦ ἀνθρώπου.

2) Οὐδὲν πείθει ὅτι οἱ νεφροί, ὡς λέγει ὁ Wundt, ἐν τοῖς ὁμηρικοῖς ἔπεσι νοοῦνται μετὰ τῶν φρενῶν. Εἶναι ἴσως ἀληθὲς ὅτι παρ' Ὀμήρῳ αἱ φρένες κεῖνται καὶ ἐπὶ εὐρυτέρας ἐννοίας· οὕτως ὅταν ὁ ποιητὴς λέγῃ ἐν φρεσὶ θυμός³, ἦτορ ἐνὶ φρεσὶν⁴. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὁ ποιητὴς μετὰ τῶν φρενῶν ἐννοεῖ καὶ τοὺς νεφροὺς, ὡς εἰκάζει ὁ Wundt, καὶ ὑπελάμβανεν αὐτοὺς ἔδραν ψυχικῶν φαινομένων, ἔπρεπεν ἐνίοτε νὰ γίνηται τούτων καὶ ἰδιαιτέρα μνεῖα, ὡς γίνεται τοῦ ἥπατος καὶ τῆς καρδίας, ἣτις κατὰ τὰς παρατεθειμένας φράσεις νοεῖται μετὰ τῶν φρενῶν. Καὶ ὅμως τοὺς νεφροὺς οὐδαμοῦ ῥητῶς μνημονεύουσι τὰ ὁμηρικὰ ἔπη ὡς ἔδραν ψυχικῶν φαινομένων.

3) Πλὴν τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ νοήσωμεν πῶς, ἐὰν οἱ νεφροὶ ἐνοοῦντο παρ' Ὀμήρῳ μετὰ τῶν φρενῶν, ὡς λέγει ὁ Wundt, ἦτο δυνατόν, ἂν οὐ περιωρίσθη τῶν φρενῶν ἡ σημασία καὶ ἐδήλωσαν αὐταὶ τὸ διάφραγμα, νὰ ἀμαυρωθῇ ἢ ἐκλείπῃ παντάπασιν ἡ δοξασία περὶ τῶν νεφρῶν ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς, ἐν ᾧ δὲν συνέβη τοῦτο οὔτε ἐπὶ τῆς καρδίας οὔτε ἐπὶ τοῦ ἥπατος οὔτε ἐπὶ ἄλλων σπλάγχχνων. Τῷ ὄντι καὶ ἡ καρδία καὶ τὸ ἥπαρ, ἵνα μόνον περὶ τούτων εἴπωμεν, ὅχι μόνον παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσιόδῳ νομίζονται ὄργανα ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἔπειτα, περὶ δὲ τῶν νεφρῶν ὡς ἔδρας δυνάμεως ψυχικῆς οὐδαμοῦ γίνεται μνεῖα⁵.

4) Δὲν φαίνονται ἀκριβῆ καὶ ὅσα ὁ Wundt λέγει περὶ τῶν νεφρῶν παρ' Ἑβραίοις,

¹ Φ 179 κ. ἐξ. 204.

² Πρβλ. DAREMBERG, La médecine dans Homère, 1865 — HAESER, Gesch. d. Medizin I², σελ. 64 κ. ἄ.—O. KÖRNER, Wie entstanden die anatom. Kenntnisse in Ilias u. Odyssee? ἐν Münchener Medizin. Wochenschr. 46, 1922, ἀρ. 42, σελ. 1484 κ. ἐξ.

³ Ἰλιάδ. Θ 202 κ. ἄ.

⁴ Ἰλιάδ. Τ 169 κ. ἄ.

⁵ Θ. BOPEA. Ἡ δόξα περὶ τῶν σπλάγχχνων ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς, ἐν Τεσσαρακονταετηρίδι τ. καθηγ. Κ. Κόντου, σελ. 423 κ. ἐξ. 431 κ. ἐξ. Οὐδ' ὁ Γαληνός, ὅστις τὰ τοιαῦτα ζητήματα ἐπιμελῶς ἐξετάζει, μνημονεύει τοὺς νεφροὺς ὡς ἔδραν ψυχικῶν λειτουργιῶν.

ὅτι ἡμαυρώθη ἡ ψυχικὴ σημασία αὐτῶν ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις. Ἡ δόξα περὶ τῶν νεφρῶν ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς εὐρίσκεται ὄχι μόνον ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Ἀποκαλύψεως, ὅπερ ἀναγράφει ὁ Wundt, ἀλλὰ καὶ ἐν Α' Μακκαθαίων, ἐνθα λέγεται περὶ τοῦ Ματταθίου «καὶ ἐτρόμησαν οἱ νεφροὶ αὐτοῦ καὶ ἀνῆνεγκε θυμὸν κατὰ τὸ κροῖμα κτλ.»¹, ἐνθα οἱ νεφροὶ παρίστανται ὡς ἔδρα τῆς σφοδρᾶς ὀργῆς².

5) Οὐδὲ ἡ ἐρμηνεία, ἣν ὁ Wundt δίδει εἰς τὸ ὁμηρικὸν φρένες ἀμφιμέλαιναι, εἶναι ἀσφαλῆς, οὐδὲ συντελεῖ εἰς κατοχύρωσιν τῆς γνώμης, ἣν εἰσάγει οὗτος περὶ τῶν νεφρῶν. Δὲν θὰ ἐξετάσωμεν τὰς πολλαπλᾶς περὶ τῆς εἰρημένης φράσεως ἀμφισθητήσεις, οὐδὲ θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς μεταφορικῆς ἐκδοχῆς, καθ' ἣν αἱ φρένες ἐνταῦθα δηλοῦσι τὸν νοῦν τὸν ὑπὸ τῆς ὀργῆς σκοτιζόμενον. Ἀλλὰ καὶ ἂν αἱ φρένες ἐν τῇ φράσει ταύτῃ νοηθῶσι κυριολεκτικῶς, τί ἄλλο δύναται νὰ δηλοῖ τὸ φρένες ἀμφιμέλαιναι ἢ ὅτι αἱ φρένες εἶναι πανταχόθεν μέλαιναι, πανταχόθεν σκοτειναί; Ἐὰν δὲ οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα, διατί φρένες ἐν τῇ φράσει ταύτῃ πρέπει νὰ εἶναι μᾶλλον τὸ ἦπαρ καὶ οἱ νεφροί, ὡς λέγει ὁ Wundt, οὐχὶ δὲ τὸ διάφραγμα, ἅψ' οὐ καὶ τοῦτο, ὡς καὶ τᾶλλα σπλάγχνα, εἶναι πανταχόθεν σκοτεινὸν ὡς κείμενον ἐν τῷ βάθει τοῦ θώρακος; Οὐδεῖς, νομίζομεν, προσκρούει εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Εὐσταθίου, λέγοντος ὅτι αἱ φρένες ὠνομάσθησαν ἀμφιμέλαιναι ὡς κείμεναι ἐν τῷ σκότει τοῦ θώρακος, ἢ εἰς τὴν ἐξήγησιν τοῦ Helbig καὶ τοῦ Buchholz καὶ ἄλλων, οἵτινες διδάσκουσιν ὅτι ἀμφιμέλαιναι ὀνομάζονται αἱ φρένες, ἐπειδὴ περὶ αὐτάς ὑπάρχουσι σπλάγχνα βαθὺ ἐρυθρὸν χρῶμα ἔχοντα, σχεδὸν μέλαν, ὡς τὸ ἦπαρ καὶ τᾶλλα³.

Πρὸς δὲ τούτοις καὶ ῥητῶς διδάσκει ὁ ποιητὴς ὅτι αἱ φρένες κεῖνται ἄνωθεν τοῦ ἥπατος. Ἐν Ἰλιάδι λέγεται

καὶ βάλε Φανσιάδην Ἀπισάονα ποιμένα λαῶν
ἦπαρ ὑπὸ πραπίδων⁴,

Εἶναι δὲ γνώριμον ὅτι πραπίδες καὶ φρένες ταῦτά δύνανται παρὰ τῷ ποιητῇ.

Οὐχὶ δὲ ὀρθῶς ὁ Wundt ἐπικαλούμενος τὸ τοῦ Ἡσυχίου «φρένες μέρος τι τῶν ἐντοσθίων τὸ ὑπὸ τῷ ἥπατι κείμενον» τὸ διάφραγμα τοῦ στήθους» ζητεῖ νὰ εὕρῃ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ μαρτυρίαν ὑπὲρ τῆς γνώμης του. Διότι ὁ λεξικογράφος φρένας λέγει περιφανῶς τὸ διάφραγμα, σφάλλεται δὲ μόνον περὶ τὴν θέσιν τοῦ διαφράγματος, νομίζων ὅτι κεῖται κάτωθεν τοῦ ἥπατος⁵.

6) Ἀλλ' ὄχι μόνον ταῦτα, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἐπάγεται ὁ Wundt ἐκ τῶν παρ' Ὀμήρῳ

¹ 2, 24.

² Πρβλ. καὶ DELITZSCH, Bibl. Psychol., σελ. 269.

³ Πρβλ. Θ. BOPEA. Ἡ δόξα κτλ., ἐν Τεσσ. σελ. 454.

⁴ Ἰλιάδ. Δ 578.

⁵ Πρβλ. WUNDT ἐν τῷ εἰρ. βιβλ., σελ. 92, 2.

θυσιῶν καὶ ἐξ ἄλλων τινῶν ἐθίμων οὐδὲν ἀποδεικνύουσι περὶ τῶν νεφρῶν ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς. Νομίζει ὁ Wundt, ὅτι ἐν ταῖς παρ' Ὀμήρῳ θυσίαις τὰ κρέατα τῶν μηρῶν περικαλύπτονται ὑπὸ κνίσσης ἤτοι πιμελῆς, διότι δῆθεν ἡ πιμελὴ εἶναι εὐάρεστος εἰς τοὺς θεοὺς ὡς ἔχουσα σχέσιν πρὸς τοὺς νεφροὺς καὶ ἐμφαίνουσα τὴν θυσίαν τῆς ψυχικῆς δυνάμεως τῆς ἐδρευούσης ἐν αὐτοῖς¹. Συνδυάζων δὲ πρὸς ταῦτα τὴν χρῆσιν κυάμων ἐν τοῖς περιάπτοις ἢ φυλακτηρίοις καὶ ταῖς νεκρिकाῖς τελεταῖς καὶ ταῖς διαιτητικαῖς διατάξεσι διδάσκει, ὅτι ἐν τοῖς ἐθίμοις τούτοις οἱ κύαμοι ἐπέχουσι θέσιν νεφρῶν καὶ εἰκάζει ὅτι ἀντὶ τῶν νεφρῶν, ὧν ἐν παλαιότεροις χρόνοις ἐγένετο χρῆσις, εἰσῆχθησαν οἱ κύαμοι ἀφ' ὅτου προαχθέντος τοῦ βίου ἀντὶ τῶν ζώων ἀντικατεστάθησαν φυτὰ καὶ καρποί, καὶ ὅτι οἱ κύαμοι καθιερώθησαν ἀντὶ τῶν νεφρῶν διὰ τὴν ὁμοιότητα πρὸς αὐτούς². Ἰνα δ' ἐπιρρώσῃ τὴν γνώμην ταύτην, παραβάλλει πρὸς ταῦτα ἀρχηγόνων καὶ ἀγρίων λαῶν δεισιδαιμονίας, οἷον αὐτοχθόνων τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, οἵτινες ἐν τοῖς φυλακτηρίοις φέρουσι τεμάχιον νεφροῦ ὡς ἀμυντήριον κατὰ φαρμακειῶν καὶ γοητειῶν, ἔτι δὲ ἀνθρωποφάγων ἔθιμα, οἵτινες κατὰ προτίμησιν τρώγουσι τὸ κρέας καὶ τὸ λίπος τὸ κατὰ τοὺς νεφρούς. Ἐν τοῖς ἐθίμοις τούτοις, λέγει ὁ Wundt, ὑπόκειται πιθανῶς ἡ δοξασία περὶ τῶν νεφρῶν ὡς ἔδρας τῆς ψυχῆς· οἱ τῶν θυμάτων τοὺς νεφροὺς τρώγοντες κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην, ἀνθρωποφάγοι νομίζουσι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅτι λαμβάνουσι τὴν δύναμιν αὐτῶν. Τέλος δ' ἐπικαλεῖται ὁ Wundt καὶ τὰς τῶν Ἑβραίων δοξασίας περὶ τῶν νεφρῶν³. Ἄλλ', ὅπερ εἵπομεν, οὐδὲ ταῦτα ἐνισχύουσι τὴν γνώμην τὴν ὑπὸ τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς εἰσαγομένην. Διότι τὰ μὲν τῶν Ἑβραίων περὶ τῆς ψυχικῆς σημασίας τῶν νεφρῶν διδάγματα εἶναι σαφέστατα, ὅσα δὲ λέγει ὁ Wundt περὶ τῶν παρ' Ὀμήρῳ θυσιῶν εἶναι ἀπλάι εἰκασίαι. Ἀναπόδεικτα δὲ εἶναι καὶ τὰ περὶ τῶν κυάμων, πρὸς οὓς παρ' Ἑλλήσι τὰ γεννητικὰ μόρια συνήθως παραβάλλονται, οὐχὶ οἱ νεφροί⁴. Περιττὸν δὲ νᾶ εἵπωμεν ὅτι καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις ἐθίμοις τῶν ἀγρίων δὲν εἶναι φανερὰ ἡ ψυχικὴ δύναμις τῶν νεφρῶν.

7) Ἄλλ' ἤκιστα πάντων μαρτυρεῖ ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Wundt τὸ χωρίον τοῦ Σουΐδα, ἐξ οὗ ὠρμήθη, ὡς φαίνεται, ἡ ὅλη περὶ τῶν νεφρῶν παρ' Ἑλλήσι διδασκαλία του. Λέγει μὲν ὁ λεξικογράφος τοῦ Βυζαντίου «νεφροί· οἱ λογισμοί», ἀλλὰ τοὺς νεφροὺς ὡς ἔδραν τῶν λογισμῶν ἐρμηνεύων ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν ὅχι τὰ τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὰ τῶν Ἑβραίων, καθ' οὓς, ὡς πολλάκις εἵπομεν, περιφανῶς εἶναι οἱ

¹ Αὐτόθι, σελ. 90.

² Αὐτόθι, σελ. 299.

³ Αὐτόθι, σελ. 89.

⁴ Περὶ τούτου τοῦ ζητήματος θὰ διαλάβωμεν ἀλλαχοῦ.

νεφροί ψυχικῶν λειτουργιῶν ἔδρα καὶ δὴ καὶ τῶν λογισμῶν. Ὁρμᾶται δ' ὁ Σουίδας ταῦτα λέγων ἀπὸ τοῦ Θεοδώρητου, τοῦ πατρὸς τῆς Ἑκκλησίας¹.

ZUSAMMENFASSUNG

Verfasser will zeigen, dass Wundts Meinung, nach welcher die Nieren bei den Griechen seit Homers Zeiten die Bedeutung eines Seelenträgers zukomme, aus folgenden Gründen nicht anzunehmen ist: 1) In den homerischen Gedichten werden die Nieren nie als Seelenträger erwähnt. 2) Fielen die Nieren unter den Begriff der φρένες, wie Wundt meinte, so hätten sie auch für sich in seelischer Bedeutung vorkommen müssen, wie das Herz und andere Eingeweide, die manchmal auch von dem Begriff der φρένες umfasst werden. 3) Wären die Nieren bei Homer ein Sitz seelischer Tätigkeit, so hätte diese Bedeutung nicht seit Homers Zeiten verdunkelt werden oder verschwinden können. 4) Bei den Hebräern erscheinen die Nieren im ganzen Alten Testament als Seelenträger. 5) Das homerische φρένες ἀμφιμέλαιναι geht viel mehr auf das Zwerchfell als auf Nieren und Leber. 6) Die homerischen Opfer und andere Sitten, in denen Wundt eine Bestätigung seiner Meinung zu finden meinte, erweisen nichts für die Nieren als Sitz seelischer Kraft bei den Griechen seit Homers Zeit. 7) Am wenigsten spricht für die Annahme des grossen Philosophen und Psychologen Suidas Stelle «νεφροί· οἱ λογισμοί», da diese Stelle sich auf die hebräische, nicht auf die griechische Seelenlehre bezieht.

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ.— Περὶ μεταβιβαστικῆς διαθέσεως πολλῶν ρημάτων², ὑπὸ
κ. Γ. Ν. Χατζιδάκι.

Ἡ γλῶσσα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι, ὅπως ἤδη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Στωϊκῶν παρετηρήθη, ἔκφρασις τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου, τῆς διανοίας, ἥτοι τῶν ἐν τῇ ψυχῇ ὑπαρχουσῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν σχέσεων αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλ' οὔτε ὁ ἐνδιάθετος οὗτος λόγος, ὁ ἐσωτερικὸς διάκοσμος τῶν ψυχῶν τῶν λαῶν εἶναι πανταχοῦ καὶ πάντοτε ὁ αὐτός: θρησκεία, βιοτικαὶ συνήθειαι, παλαιαὶ παραδόσεις κλπ. ἄγουν ἀναγκαιῶς εἰς διαφόρους παραστάσεις καὶ εἰς διάφορον ἔκφρασιν αὐτῶν, οὔτε ἡ διὰ τοῦ προφορι-

¹ Πρβλ. καὶ Σουίδαν, ἔκδ. Gaisford-Bernhardy II, 971, σχόλιον· καὶ Θησαυρόν, ἐν λέξει νεφρός.

² Τὰ ῥήματα τῆς διαθέσεως ταύτης οὔτε παρ' ἡμῖν οὔτε παρ' ἄλλοις ἐξητάσθησαν μέχρι τοῦδε πάντα ὁμοῦ ὡς τάξεις ἰδίᾳ διαθέσεως. Συνήθως συνεξετάζονται παρ' ἡμῖν μετὰ τῶν διαμέσεων λεγόμενων· ἀλλ' εἶναι πρόδηλον, ὅτι τὸ οἰκοδομοῦμαι οἰκίαν, διδάσκειν τὸν υἱόν κττ. διαφέρουσι τοῦ ποτιῶν τινὰ ὕδωρ, μαίνω τινὰ κλπ. Διὰ τοῦτο ἐξετάζομεν ἐνταῦθα πάντα τὰ ἐκφράζοντα τὴν ἐννοιαν ταύτην ὁμοῦ, ὡς ἰδιαιτέραν τάξιν.